

УДК 911.3:[334.713:323.3:63-051](477)''192''

**Географічний розподіл селянських промислів УСРР в період
непу(1921-1928 рр).**

Лапченко Анастасія Сергіївна.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Старший лаборант кафедри історія України

0989650889; nastena_ua@ukr.net

Лапченко Анастасія. Географічний розподіл селянських промислів УСРР в період непу (1921-1928 рр.). Стаття присвячена територіально-галузевому розміщенню селянських кустарних промислів. Досліджено адміністративно-територіальне розміщення її галузей, динаміку суб'єктів господарювання, соціальні характеристики, економічну мотивацію функціонування селянських промислів.

Ключові слова: неп, кустар, промисли.

Лапченко Анастасія. Географическое распределение крестьянских промыслов УССР в период нэпа (1921-1928 гг.). Статья посвящена территориально отраслевому размещению крестьянских кустарных промыслов. Исследовано административно-территориальное размещение ее отраслей, динамику субъектов ведения хозяйства, социальные характеристики, экономическую мотивацию функционирования крестьянских промыслов.

Ключевые слова: нэп, кустарь, промыслы.

Lapchenko Anastasiia. The geographical distributing of peasant trades of UKRAINE is in the period of new economic policy (1921-1928). The article is devoted to territorial sectorial to placing of peasant handicraft industries. Investigational administrative-territorial placing of its industries, dynamics of

subjects of menage, social descriptions, economic motivation of functioning of peasant trades.

Keywords: new economic policy, handicraftsman, trades

Кустарно-ремісничя промисловість не зникла з появою і розвитком великої індустрії. А продовжувала існувати і вирішувала важливі економічні та соціальні проблеми. Дрібні промисловці, кустарі і ремісники виробляли значну частину товарів повсякденного попиту. Займатися ремеслом змушувало малоземелля, велика кількість зайвої робочої сили, неможливість прожити тільки на прибутки від сільського господарства, високі податки (інколи податок перевищував дохід селянина), бажання заробляти більше.

В історичних та історико-економічних працях в основному висвітлено питання аграрних відносин. Питання селянських родинних промислів залишається вивченим досить фрагментарно і недостатньо. Перші дослідження з питання кустарних промислів та розвитку промислової кооперації з'явилися вже в 20-ті рр.. Велика їх частина, на думку істориків 70-х - 80-х років мала лише джерелознавчу цінність, що було вірним лише частково [1, с. 443; 4; 24]. На цьому етапі були позначені важливі теоретичні проблеми і отримані значущі конкретно-історичні результати. Завдяки, насамперед, роботам А.В. Чаянова [26; 27], формується організаційно-виробничий напрям кооперативної думки, центральною ланкою якої стає ідея стійкості селянського господарства та підвищення його ефективності за рахунок мережі обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів. До цього напрямку примикали роботи А.А. Рибникова [14, с. 45; 15; 16 с. 7], в яких кустарні сільські промисли розглядалися як частина селянської економіки. Змістовні дослідження були проведені з проблеми функціонування приватного капіталу в промисловості і торгівлі в умовах непу.

Дослідники 20-х рр. були першими в узагальненні та систематизації матеріалів дослідження дрібної і кустарної промисловості 1925 р.,

демографічного перепису 1926 р. і частково перепису дрібної промисловості 1929 р.. Всі перераховані статистичні заходи носили всесоюзний характер, їх результати були надалі опубліковані і містили багатющий фактичний матеріал. Тільки в 60-80-ті рр.. з'явилися перші узагальнюючі дослідження, що дозволили більш об'єктивно оцінити вихідні рубежі промислової модернізації із залученням даних про динаміку кустарно-ремісничої промисловості і промислової кооперації. В середині 70-х - першій половині 80-х рр.. більш інтенсивно стали вивчатися кустарні промисли і розвиток промислової кооперації в національних республіках і великих територіях. На початку 90-х років виходить ряд нових монографій та дисертацій (О.Бут, О. Десятникова, С.Лях, М.Анисимова, М. Олійника, О. Сушка та ін.).

Джерельна база дослідження складає комплекс господарських матеріалів і документів, економічна звітність, документи виконавчих і законодавчих органів влади [9; 10; 13], перепис населення 1926 р.. Також дослідження ґрунтується на статистичних матеріалах [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23] і періодичних виданнях [25; 2; 3].

Метою статті є комплексне вивчення основних напрямків розвитку селянських промислів і їх територіально-галузеве розміщення.

Селянське господарство ніколи не було і не могло бути господарством чисто землеробським. Окрім польових робіт, селянин і його сім'я в тій чи іншій мірі вели будівельні роботи (хата, господарські будови), виготовляли і ремонтували інвентар, одяг і взуття; займалися переробкою сільськогосподарських продуктів і т. д.. До розповсюджених на Україні селянських промислів періоду нової економічної політики відносяться вишивка, виробництво художніх тканин, килимарство, різьбярство — взагалі художня обробка дерева, гончарство, гутництво, ковальство, обробка металів і ювелірних виробів, розпис тканин, в'язання, мереживо, лозоплетіння, художня обробка шкіри, каменю, кістки та рогу, художнє плетіння, вироби з бісеру та інше.

У період НЕПу в кустарній промисловості України відбулися певні зміни і роль кустаря і ремісника майже зрівнялися. Якщо до революції перший з них виготовляв свої вироби для продажу на ринку, а другий - за замовленням, то у період НЕПу за цією ознакою розділити їх функції було неможливо. Ремісник, нерідко працюючи на споживача, виробляв свої товари й для ринку, а кустар - брав замовлення від покупців. Розподіл між ремеслами і промислами також став досить умовний, якщо гончарство належить до промислів, то вишивка, ткацтво можуть бути як хатніми ремеслами, так і промисловими (тобто виготовлялися спеціально на продаж).

Селянські господарства, які займалися ремеслами, поділялися на дві групи: ті, для яких ремесла відігравали роль допоміжного заняття, і ті, для яких це було основним видом господарської діяльності. Поєднувати землеробство і ремесло було можливим, завдяки специфіці селянського господарства, коли виробництво ґрунтувалося на особистій праці селянина і членів його родини.

Географічне положення України, її природні багатства дозволяли селянину займатися різноманітними промислами. На їх розвиток також впливали інтенсивність торговельних та етнокультурних зв'язків. До того ж, сільські населені пункти України є досить різноманітні за умовами: соціально-побутові, природничо-географічні, виробничі. Інформацію про загальну кількість господарств-промисловців на початку 1920-х років фіксують статистичні довідники. Але вони не виокремлюють сільських кустарів, хоча підкреслюють їх галузевий розподіл. Найвичерпнішими і найрепрезентативнішими даними про соціально-професійний склад сільських кустарів і територіально-галузевий розподіл є матеріали демографічного перепису 1926 р. Відразу ж перші цифри перепису 1926 року нам дають чітке бачення того що в основному промислами займалися селяни і лише не велика частина міського населення. За переписом 1926 року на селі проживало 23 646 194 особи, а у містах лише 5 379 553 особи [6, с. 88, 102]. Також це підтверджують матеріали періодичної преси, які в основному базувалися на

відомостях фінансових відділів і окружних статбюро. Так на Полтавщині діяло 102 тис. кустарів, з них лише 17 тис. у містах [12, с. 5-7].

Промислами займалися 458606 сільських кустарів. За даними демографічного перепису 1926 р. 155 тис. чол. сільського населення визнали головним заняттям промисли, а побічним - відповідно 304 тис. на селі [7, с. 31]. Статдовідники виокремлюють п'ять груп, які займалися селянськими промислами: робітники, з наймитами, що працюють лише з членами родин, «одинці», члени сім'ї що допомагають у занятті. Перша категорія налічувала 19689 чол., друга – 14586 чол., третя – 51397 чол., четверта - 332804 осіб, п'ята - 40366 чол.[6, с.106-123].

Перепис зафіксував такий соціально-професійний склад сільських кустарів в 1926 р.[5] :

Соціально-професійна група	Загальна кількість	Господарів-одинців
Гончарів	12309	5761
Цеглярів	1655	607
Бляхарів	1656	1271
Слюсарів	5710	4327
Ковалів	44693	31541
Рогозників	10671	3393
Бондарів	8569	7187
Столярів	29563	24946
Стельмахів	6841	4917
Млинарів	41980	19054
Круподерників	2811	1208
Олійників	6356	1362
Винарів	476	12
Хлібопекарів	4268	1143
Чинбарів	4202	2359
Кушнірів	5550	3212
Прядильників	5049	3869
Ткачів	24491	21900
Кравців	85863	68319
Кожухарів	1164	734

Шевців	109505	90892
Вишивальників	1995	1078
Всього:	458606	332804

У цей час розпочато кооперування народних майстрів і організацію артілей, що стало одним з аспектів посилення централізації влади. Промислами керувала Українкустарспілка, створена 1922 року на I Українському з'їзді кооперації в Харкові. Насамперед налагоджували ткацький та вишивальний промисли, які не потребували значних асигнувань. Вироби українських майстринь, особливо вишивальниць, мали значний попит і активно експортувалися[8, с. 30].

На 1927 рік 90% [11, с. 8] селян займалися побутовим самообслуговуванням: ткали полотна, шили з нього одяг, самотужки ремонтували взуття тощо.

За кількістю виробничих одиниць наймогутнішим є Лівобережжя, де зосереджено 31,9% загального числа[6, с. 38]. Кількість виробничих одиниць, що мають найману робочу силу, незначна й особливо небагато таких, що мають механічного двигуна (крім харчової промисловості) й тим більше удосконаленого.

Найбільше було підприємств, що виготовляли одяг і предмети першої необхідності – 38,4%. Промисловці, що виробляли харчову продукцію становили 20,7 %, металообробну – 20%, текстильну – 3,2%. У виробництвах добування та обробки мінералів значну роль відіграють гончарне та цегельне виробництво. Це було обумовлено розширенням будівництва та збільшенням потреб у будівельних матеріалах. На Харківщині цей промисел був найбільш розвинений.

В добувній та обробній галузі мінералів найбільше значення має гончарне виробництво. Дані статистики показують, що на селі майже не було двигунів (лише в гончарстві і то дуже не великий відсоток). Це було обумовлено постійною потребою населення регіону в різних речах домашнього вжитку. Так кількість виробничих одиниць, що наймають

робітників та службовців, складає всього 1,5 %, від загальної кількості, а тих хто має механічного двигуна нараховується всього 6 закладів по всій Україні.

Територія розміщення гончарних виробів

Райони	Число виробничих одиниць	В них зайнято	З них	
			одинаків	Найманих
Полісся	1510	1744	1323	12
Правобережжя	3756	4961	2946	65
Лівобережжя	1775	2154	1459	63
Степ	707	894	557	40
Всього на Україні	7748	9753	6285	180

Як видно найбільше гончарів зосереджено на Правобережжі (50,7%) та Лівобережжі(22,0%).

Аналіз структури розміщення селянських промислів в період непу свідчить, що їх формування залежало від багатьох факторів: наслідок історично-еволюційного розвитку селянських кустарних промислів; природно-сировинні; специфіка сільськогосподарського виробництва; велика промисловість. Це призводило до нерівномірного розподілу кустарного сектору промисловості по всій УСРР.

Важливим є територіальне розміщення селянських промислів та групування за кількістю зайнятих осіб. Із загальної кількості промислових закладів на селі Лівобережжя 85,2 % становлять заклади-одинаки; з двома особами – 8,1 %; 3-5 осіб – 3,5%; а понад 5 зайнятих осіб є тільки 0,5 % закладів.

Підсумовуючи вище сказане, слід підкреслити, що система домашнього промислового та кустарно-промислового виробництва була розповсюджена в 1921-1923 рр.. Воно було засноване на виготовленні дрібної дешевої продукції для сільського господарських і побутових потреб і мало вигляд, як подвірне виробництво. Тільки починаючи з 1924 р. на Лівобережжі , як і в

цілому по країні, намітився стійкий ріст дрібної і кустарно-ремісничої промисловості, що стало наслідком послаблення впливу ідеологічних чинників на формування економічної політики та загального оздоровлення соціально-економічної обстановки. У державній політиці став переважати прагматизм і зацікавленість у збалансуванні внутрішнього товарного ринку. У всіх галузях дрібної і кустарно-ремісничої промисловості, у тому числі в основних (виробництво продуктів харчування, одягу і предметів туалету, шкіряно-хутрових виробів), виявилось значне зростання. Особливо динамічний розвиток промисли отримали в 1925-1927 рр. – під впливом податкових пільг. Чисельність кустарів і ремісників подвоїлася, а обсяг продукції потроївся. Швидко прогресували всі галузі сільської дрібної і кустарної промисловості, за винятком приватного борошномельно-круп'яного виробництва, питома вага якого у зв'язку з жорсткістю державного контролю над хлібним ринком скоротилася. Інший напрям структурних зрушень було обумовлено прискореним розвитком у складі дрібного виробництва видобувних галузей промисловості, що було характерним симптомом насувалася індустріалізації, для якої вони були постачальником енергоресурсів і будматеріалів, а обробні галузі кустарної промисловості служили джерелом накопичення коштів і кваліфікованих кадрів.

Література.

1. В.И. Ленин и история классов и политических партий в России. – М., 1970.
2. Вісник кустарно-промислової кредит кооперации України. – Харків, 1927-1928.
3. Вісник промислово-кредитової кооперації України – Харків, 1929-1930.
4. *Волконский С.П.* Кустарная промышленность Сибири // Труды первого научно-исследовательского съезда. – Новосибирск, 1927. Т.3.

5. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. XXVIII – XXX. – Москва, 1930.
6. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Т. XXVIII – Москва, 1929.
7. Збірник статистико-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший.- Х., 1929.
8. *Кара-Васильєва Т.* Декоративне мистецтво// ІУМ: у 5 т. /Голов. ред.. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. – К., 2007. – Т.5.
9. Комітети незаможних селян України 1920-1933 рр. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1968 р.;
10. Комітети незаможних селян Харківщини. 1920-1933 рр. Збірник документів і матеріалів. – Харків, 1961 р.
11. Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР: Збірник статей/ За ред. Зарудного С. – Харків. 1927.
12. *Лесин П.* Кустарная промышленность на полтавщине// Украинский экономист. – 1925. 30 октября.
13. Матеріали до державного бюджету УСРР на 1927-1928 роки. – Харків, 1928.
14. *Рыбаков Б.А.* Ремесло Древней Руси. – Москва, 1948.
15. *Рыбников А.А.* Мелкая промышленность России: сельские ремесленно-кустарные промыслы до войны. – М., 1923.
16. *Рыбников А.А.* Очерки организации сельского кустарно-ремесленного хозяйства. – М., 1926.
17. Статистика України № 85.
18. Статистика України № 96.
19. Статистика України. Грошовий обіг селянських господарств України за 1926-27 р. №123.
20. Статистика України. Грошовий обіг селянських господарств України за 1927-28 р. № 156.
21. Статистика України. Селянські бюджети України. № 115.
22. Статистика України. Селянські бюджети України. № 174.

23. Статистична хроніка за 1926-1929 рік.
24. *Фейгин В.* Кустарно-ремесленная промышленность СССР. – М., 1927.
25. Хозяйство Харьковщины. – Харьков, 1923. - № 1-8.
26. *Чаянов А.В.* Организация крестьянского хозяйства. – М., 1925.
27. *Чаянов А.В.* Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации. – М., 1919.